Проф. Стефан Младенов
Стефан Попвасилев

ГРАМАТИКА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

София, 2012

Всички права запазени. Нито една част от това издание не може да бъде възпроизвеждана под каквато и да било форма без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Проф. Стефан Младенов, Стефан Попвасилев, автори, 2012
© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-029-9

ГРАМАТИКА

НА

БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

от

д-р СТЕФАН МЛАДЕНОВ,
редовен професор по сравнително езикознание
в Софийския университет
и
СТЕФАН ПОПВАСИЛЕВ

ИЗТОК
ЗАПАД

**Настоящото произведение е издадено
с финансовата подкрепа
на Фонд „Научни изследвания“
при Министерството
на образованието, младежта и науката**

ПРЕДГОВОР

Граматиката на българския език от д-р Стефан Младенов и Стефан Попвасилев (книгоиздателство „Казанлъшка долина“, София, 1939) не е преиздавана досега, въпреки че се смята за сериозен научен труд. Написана е от един от най-големите и вдъхновени учени из областта на българското и общото езикознание с международен авторитет, необикновена езикова дарба и изумителна научна ерудиция, съвместно със Стефан Попвасилев, с когото Стефан Младенов в продължение на 17 години редактира единственото по своите цели и задачи списание „Родна реч“, в което се воюва за чиста, стройна, изразителна и самобитна реч.

Изданието е написано съгласно теоретичните концепции на Стефан Младенов, според когото: *Преди да учи людете как трябва „правилно“ да пишат и да говорят, съставителят на коя-годе добра граматика трябва сам да познава добре не само днешното състояние на даден език, но и неговото минало, историята на езика, трябва да има ясен и широк поглед върху многообразието на езика в говорите му, та да може в безброй случаи като вещ познавач да определи кои форми са по-„правилни“, т.е. по-съгласни с духа на езика и затова заслужават да се смятат за образцови и да се препоръчват в писмения и говоримия език на образованието.*

Тази граматика е повече дело на Стефан Младенов. Изданието се различава съществено от граматиките, написани преди и след него: тя не е описателна, нито нормативна в съвременния смисъл на думата, защото авторите ѝ търсят произхода и развитието на всяко съвременно граматично явление в диалектологията и историята на езика. В подчертан исторически подход са написани от Стефан Младенов *Уводът* и дяловете *Гласкословие* и *Словообразуване* със сравнителен материал от праславянския и старобългарския език, които обогатяват родната граматична

литература и подпомагат развитието на езиковата култура у нас. Авторът е убеден, че „вън от историческото и сравнителното езикознание няма никаква истинска наука за езика и за граматиката“. Затова той обръща повече внимание главно върху неща, за които в днешната българска граматика е казано твърде малко. Написаният в граматиката дял *Синтаксис* е извлечен от неговата история на българския език и обхваща най-общи явления от синтактичната система на нашия език.

Само четвъртият дял от *Граматиката – Видословие* (*морфология*) и бележките за препинателните знаци са написани от другия съавтор Стефан Попвасилев. Анализът на граматическите форми и категории в морфологията са подкрепени с подробни примери и текстове от български писатели и народната словесност, за да се изтъкне своеобразието на българския език.

Граматиката на българския език на тези изтъкнати наши езиковеди отдавна е библиографска рядкост.

Издаването ѝ в поредица ще бъде ценен принос в историята на българската хуманитаристика и лингвистика, ще съдейства за разпространение на знанията за българския език сред студентите, българистите и славистите, научните работници – лингвисти, както и сред всички, които желаят да обогатяват знанията си с богатствата на българското езикознание.

Проф. д.ф.н. Тодор Бояджиев

Българска граматична литература на XX век

№ 1 Проф. Стефан Младенов, Стефан Попвасилев *Граматика на българския език*

№ 2 Проф. А. Теодоров-Балан *Българска граматика. Дял I. За думите.* (под печат)

ГРАМАТИКА

НА

БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ

ОТЪ

Д-РЪ СТЕФАНЪ МЛАДЕНОВЪ,

РЕДОВЕНЪ ПРОФЕСОРЪ ПО СРАВНИТЕЛНО ЕЗИКОЗНАНИЕ ВЪ СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ,

И

СТЕФАНЪ П. ВАСИЛЕВЪ

СОФИЯ

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО „КАЗАНЛЪШКА ДОЛИНА“

1939

На незамѣнимия учитель

ПРОФ. Б. ЦОНЕВЪ,

най-добрия познавачъ на българский езикъ,
благоговѣйно посвещаватъ

признателнитѣ ученици.

ПРЕДГОВОРЪ

Изречението: „Иматъ си книжицитѣ свои сѫдбини“ може да се приложи и къмъ тая „Граматика на българския езикъ“. Преди всичко тя не излиза на бѣлъ свѣтъ въ тоя видъ, въ какъвто бѣ замислена и както би искалъ да я види, ако бѣ останалъ живъ, и онзи, комуто тя е посветена: написана е на днешния официаленъ правописъ, пъленъ съ непоследователности и противоречия, съ безсмисленості и несъобразности, които проф. Б. Цоневъ неуморно сочеше и осѫждаше. Тоя „правописъ“ се наложи отъ издателеви съображения. И тъй тука се спазва токуречи винаги произволното правило за пъленъ и непъленъ членъ у имената отъ м. р. ед. ч., неоправдания правописъ на редица думи, като напр. праздно, праздникъ и други подобни. Така се видѣ още веднажъ — и дано е за последенъ пѫть! — колко несъстоятеленъ е сегашниятъ правописъ на българския книжовенъ езикъ и колко много е назрѣла нуждата той да бѫде оправенъ и устроенъ въ съгласие съ историята на езика ни и съ живата народна речь.

Въ сегашната ни граматична терминология има не малко несполучливи и неподходни названия. Нѣкои отъ тѣхъ тукъ сѫ изоставени и замѣстени съ по-свойствени на езика ни. Изоставени сѫ напр. „подлогъ“ — замѣнено съ ***подметъ*** *(срав. предметъ), „изречение“ — замѣнено съ* ***изказъ****, „мѣстоимение“ —* ***мѣстоиме****. Съ това косвено се подига и въпросътъ за нашата граматична терминология.*

Поради ограничения размѣръ на книгата, граматичното вещество („материалътъ“) не е дадено въ всички дѣлове съ еднаква подробность. Обърнато е повечко внимание главно върху нѣща, за които въ досегашнитѣ български граматики е казано твърде малко или съвсемъ нищо (наставки, словно богатство, говорни различия съ огледъ на книжовния езикъ. . .). Казаното обикновено се подкрепя съ подробни примѣри (отдѣлни изкази и цѣли текстове) изъ добритѣ български писатели и народната словесность. По тоя начинъ чрезъ граматичнитѣ категории се изтъква българското: природа, отечество, минало, битъ.

Тази книга е повече дѣло на Ст. Младеновъ. Отъ Ст. П. Василевъ е въ нея само ***четвъртиятъ дѣлъ*** *(„Видословие“ — съ малки допълнения отъ Ст. Младеновъ, неозначени на съответнитѣ мѣста), както и* ***бележкитѣ за препинателнитѣ знаци*** *и* ***показалецътъ****.*

* * *

Нашата „Граматика на българския езикъ“ излиза на свѣтъ сто и четири години следъ първитѣ две български граматики отъ двамата Неофитовци: Неофитъ Рилски — „Болгарска грамматіка“, съ известното „філологіческо предуведомленіе“ (Крагуевацъ 1835.), и Неофитъ Бозвели — „Грамматіка“, часть III. отъ „Славеноболгарское дѣтоводство“ (Крагуеваць 1835. год.). Отъ тогава до сега сѫ излѣзли доста български граматики, току-речи все училищни. Така:

Христаки Павловичъ Дупничанинъ *— „Грамматика славено-болгарска“ (въ Будинѣ-градѣ, 1836.).*

Иванчо Андреовъ *[Богоровъ] — „Пѫрвичка бѫлгарска грамматика“ (Букурещъ, 1844.).*

Хр. К. Сичанъ Николовъ *— „Грамматика или букве-ница славенска“ (Цариградъ, 1858.).*

Иоакимъ Груевъ *— „Основа за българскѫ грамматикѫ“ (Бѣлградъ, 1858.).*

Сава И. Радуловъ *— „Учебникъ за българский языкъ“. (Болградъ, 1863.). Учебникътъ е преведенъ и преработенъ отъ подобенъ руски учебникъ.*

Добре Поповъ Войниковъ *— „Кратка българска грамматика“ (Виена, 1864.).*

Иванъ Н. Момчиловъ *— „Грамматика за новобългарскыя езикъ“ 1-о изд. (Русчукъ, 1868.) и др.*

Следъ освобождението броятъ на българскитѣ граматики все повече расте. Измежду излѣзлитѣ презъ това време по-добри граматики сѫ:

Атанасъ Т. Илиевъ *— „Начална практическа грамматика“ (Пловдивъ, 1887.) и особито: „Синтаксисъ на българския езикъ“ (Пловдивъ 1888.).*

Александъръ Теодоровъ *[**Баланъ**] — „Българска граматика за долнитѣ класове на срѣдни училища“. Книга I, за I и II класъ. (Пловдивъ, 1899.).*

Манолъ Ивановъ *— „Българска граматика за I класъ“ (София, 1902.); „Българска граматика“ (звукословие, видословие и правописание). За II класъ (Пловдивъ, 1902.); „Синтаксисъ на българския езикъ за III класъ“ (Пловдивъ, 1905.).*

Д. Цвѣтковъ *— „Синтаксисъ на глаголни(тѣ) времена, предлози(тѣ), съюзи(тѣ) и препинателни(тѣ) знаци въ новобългарския езикъ“ (Т.-Пазарджикъ, 1911.), само сурово вещество.*

*Отъ **Ал. Теодоровъ — Баланъ** излѣзе и друга—голѣма „Българска граматика. Дял I. За думите. Часть I. Звукословие“ (София, 1930.), а презъ 1936 год. излѣзе въ Плов-*

дивъ „Кратка българска граматика“ отъ ***П. С. Калканджиевъ*** *(II допълнено издание — 1938. г.).*

Излѣзли сѫ — следъ кратката българска граматика отъ Вука Стеф. Караджичъ въ „Додатак“ къмъ Санктпетербургскитѣ сравнителни речници на всички езици и наречия (Виена 1822.) — и нѣколко български граматики за чужденци:

A. u. D. Kyriak Cankov *— „Grammatik der bulgarischen Sprache (Wien, 1852.).*

Gustav Weigand *„Bulgarische Grammatik“ (Leipzig, 1907.).*

Проф. Вячеславъ Н. Щепкинъ *— „Учебникъ болгарскаго языка“ (Москва, 1909.).*

В. Симеоновъ *— „Самоучитель болгарскаго языка“ (С. Петербургъ, 1910.).*

Giorgio Nurigian *— „Grammatica bulgara“ (Sofia, 1929.).*

Léon Beaulieux *(avec le concouzs de Stefan Mladenov) „Grammaire de la langue bulgare“ (Paris, 1933.).*

Д-р Никола Мирковиħ *— „Бугарска граматика“ (Београд, 1937.), и др.*

Римъ, по Великдень, 1939.

СЪДЪРЖАНИЕ

Посвещение
Предговоръ V
Съдържание IX
Съкращения XXIII

Уводъ

Граматиката като дѣлъ отъ езикознанието. — Българска граматика, нейнитѣ пѫтища и разчленение . . . 1
Граници на българския езикъ, народъ и държава . . 9
Българскиятъ езикъ — славянски съ неславянско име . 10
Граматика значи „писменица“ („буквеница“). Нѣколко бележки за българското писмо 12
Полза отъ история на новобългарския писменъ езикъ и на новобългарскитѣ граматики 15

Първи дѣлъ

Гласкословие (фонология или фонетика)

Уводни бележки. 19
Говорни орѫдия 21
Гласове (гласки) и букви на българския езикъ . . . 23
Днешното българско писмо и старото 29
Латиница въ български книги 30
Български книги съ гръцка азбука. 32
Самогласки и съгласки. 34

А. Самогласки (вокализъмъ)

Обща характеристика на българския вокализъмъ . . 35
Самогласкитѣ въ новия български езикъ споредъ мѣстото на образуването имъ 37
Самогласки въ старобългарския езикъ 40
Отношение на новобългарскитѣ самогласки къмъ старобългарскитѣ. 40
Думи и форми съ „ѫ“ 42
Старобълг. устно-носова самогласка ѧ (е^{н}, ’ъ^{н}) — новобълг. е — следъ небни *ъ*, *а* 46
Старобълг. „твърдо“ и, „ери“ — ъ ı (ы) 49
Тъмнитѣ самогласки *ъ* и *ь*. 51
„Мека“ (небна) тъмна самогласка *ь* и „знакъ за мекость“. 55
Старобълг. ѣ „ять“ — новобълг. „ѣ“=я („’*а*“) и *е* . . 58
Самогласка *а* 62
Самогласка *е* 66
Безударно е (отъ стб. є, ь, ѧ, ѣ) 67
„Втора редукция“ на безударно *е* (отъ стб. є, ь, ѣ, ѧ). . 68

Самогласка *и*. 69
Самогласка *о*. 69
Самогласка *у*. 71
Редуване („степенуване") на самогласки. Отношение *е* : *о*. 72
Разнообразяване (вариация) на редуването. 74
Отгласни редове съ *и* : *ой* (вариация *ei :*oi) * 75
Отгласни редове съ *ъ* : *у*, *ов* (вариация*eu : *ou). . . 77
Редуване съ удължение 80
Зѣвъ (зѣяне, лат. hiatus) и тъй нареченото му запълване. 80
Вторични (нѣкога дълги) самогласки отъ стѣгане или сливане на две кжси. 82
Разновидность на самогласковитѣ промѣни . . . 84

Б. Съгласки (консонантизъмъ)

Видове съгласки по начинъ на учленение . . . 88
„Твърди" и „меки" съгласки. 90
Обща характеристика на българския консонантизъмъ. . 91
Изъ историята на българскитѣ съгласки 92
Промѣни на съгласкитѣ въ новобългарски . . . 93
Изравнение на ясни и тъмни съгласки 94
Подравняване на ясни съгласки къмъ тъмни въ срѣдисловие. 97
Нагаждане на тъмни къмъ ясни съгласки . . . 99
Промѣни на гласкитѣ въ изказа (изречението): междуречево гласкословие, „фонетика на изречението". . . 100
„Смекчение" на „гърлени" съгласки: редуване на задноезични съгласки съ предноезични (Нагаждане на задноезични съгласки къмъ предноезични самогласки) . . 102
Редуване г || ж, к || ч, х || ш: първо онебняване. . . 103
1. Небни предъ *е*. 103
2. Небни предъ *и*. 104
3. Небни съгласки въ едновремешни „меки" основи (съ *j) 106
4. Небни предъ стб. ь. 107
5. Небни предъ *е* отъ стб. ѧ. 109
6. Небни предъ *е* — *п* отъ стб. ѣ 110
„Смекчение" на *ск* въ *шт* — < шч. 111
Второ „смекчение" на „гърленитѣ": редуване на задно-езични (*г*, *к*, *х*) съ зжбни *з*, *ц*, *с*. 112
Вторично „смекчение" на *ц* въ *ч*. 113
„Смекчение" на зжбни съгласки: небни *жд* и *ш* отъ *зj и *сj. 114
„Смекчения *жд*, *шт* отъ **дj*, **тj* (**кт'*) . . . 115
„Смекчение" на **стj* въ *шт*. 117
„Смекчение" на *зг*j* въ *жд*. 118
„Смекчение" на *л* и *н* 118
Занемарена „мекость" въ *-те* вм. *-тье* 119
„Смекчението" или онебняването на съгласкитѣ — назадно уподобление („регресивна асимилация"). . . . 119
„Изчезване" на съгласки следъ уподобление . . . 119

Изпадане (отпадане) на съгласки вследствие на уподобление. 120
Тъй нареченото вметнато *л* следъ бърнени съгласки (лат.-гръц. *l* epentheticum). 121
Вметнати и изметнати предноезични съгласки . . . 123
„Измѣтане“ (изчезване) на бърнена съгласка *в* вследствие на уподобление 123
Разподобление на съгласки („консонантна дисимилация“) . 124
Съгласово премѣтане (метатеза). 126
Ясни съгласки вмѣсто тъмни по чужди езикови закони . 127

Втори дѣлъ

Ударение

Общи бележки 129
Еднакви наставки съ или безъ ударение 133
Наставки за женски родъ 134
Сѫществителни съ подвижно и неподвижно ударение . 135
Разредъ първи — еднасложни имена отъ м. р. съ подвижно ударение 136
Разредъ втори — еднасложни сѫщ. имена отъ м. р. съ полуподвижно ударение 137
Разредъ трети — еднасложни имена отъ м. р. съ неподвижно ударение. 138
Ударение у сѫщ. имена отъ ж. р. 138
Сѫществителни имена отъ срѣденъ родъ . . . 139
Двояко ударение въ нѣкои глаголни облици . . - 141
Еднаквозвучни думи съ различно ударение и различенъ смисълъ 143
Изъ предисторията на българското ударение . . . 144

Трети дѣлъ

Словообразуване

Корени на думитѣ 149
Кореннитѣ самогласки не сѫ винаги неизмѣнни. . . 150
Корени и наставки 152
Прости и съставни („сложни“) думи 154
История на думитѣ 154

I. Именни основи

А. Сѫществителни имена

1. Сѫществителни имена отъ мѫжки родъ

Наставка общослав. *-ъ* отъ и. е. **u-s*, **-o-s* . . 155
Наставка *-ь* отъ и. е. **-is* и **-ios* . . . 156
Наставка *-ой* 157
Наставка *-ай* отъ стб. -ѧн (-лн) 157

Наставка *-тай* 157
Наставка *-о* за лични имена отъ м. р. 157
Наставка *-бъ* 158
Наставка *-гъ* и *опъ* 158
Наставка *-мъ* 158
Наставка *-анъ* 159
Наставка *-инъ* 160
Наставка *-унъ* 160
Наставка *-ръ* 161
Наставка *-аръ* 162
Наставка *-а̀рь* (*-арь*), *(-і)арь* 162
Наставка *-уръ* (*-юръ*) 163
Наставка *-елъ* 163
Наставка н. б. *-елъ* < стб. **-ьлъ** 164
Наставка *-илъ*, стб. **илъ** и **ыл-** 164
Наставка *-олъ* и *-оль* 165
Наставка *-улъ* (*-юлъ*) 165
Наставка *-тъ* 165
Наставка *-отъ* 166
Наставка *-атъ* (*-іатъ*) 166
Наставка *-гъ* 166
Наставка *-ага* (*-іага, -ьга*) 166
Наставка *-ѐжъ* 167
Наставка *-къ* 167
Наставка *-акъ* и *-іакъ* 168
Наставка *-окъ* 168
Наставка *-ъкъ* (-ъкъ) 170
Наставка *-чъ*, стб. **-чь** 170
Наставка *-ачъ* 171
Наставка *-ѝчъ* 171
Наставка *-хъ* 171
Наставка *-ахъ* 171
Наставка *-ихъ* 172
Наставка *-ухъ* (*-юхъ*) 172
Наставка *-ьхъ* > *-ехъ* 172
Наставка *-ашъ* 173
Наставка *-ешъ*, стб. **-ешь** 173
Наставка *-ѝшъ* (**ышь**) 173
Наставка *-ошъ* 173
Наставка *-ушъ* 174

2. Сжществителни имена отъ женски родъ.

Наставка *-а̄* 174
Наставка *-а* 174
Първична наставка *-ба* 175
Наставка *-ба̀* || *-ба*, стб. **-ьба** 175
Наставка *-ѝтба* (-йдба), стб. **итьба**. 175
Наставка *-о̀ба* 175

Наставка -у́ба 176
Наставка *-па* 176
Наставка *-ва* 176
Наставка *-ава* (*-і-ава*) 177
Наставка *-авица*. 177
Наставка *-ива* 177
Първична наставка *-ма* 177
Наставка *-ма* стб. -ьма 178
Наставка *-на* 178
Наставка *-а̀на* 179
Наставка *-ена* 179
Наставка *-ина*, *-ѝна*, *-ина̀* 179
Наставка *-она*, *-онка* 179
Наставка -у́на, умал. *-унка*. 179
Наставка *-нь* 180
Наставка -снь и -знь 181
Наставка *-ня* 181
Наставка *-ѝня*, стб. ынь'н 181
Наставка *-ра* и нейнитѣ разширения 182
Наставка *-ара* 182
Наставка *-ера* 182
Наставка *-ура*, -у́рка 182
Наставка *-ла* и стб. -ьла 183
Наставка *-ола* 184
Наставка -(*ь*)*ла* 184
Наставка *-ѝла* стб. ыла 184
Наставка -ѣль, *-ель* ж. р. 184
Наставка *-а̀лка* (*-ѣлка*) 185
Наставка *-ѝлка* 185
Наставка -*улка* 185
Наставка *-та̀* и нейнитѣ разширения *-ета̀* и *-ота̀* . . 186
Наставка *-ета̀* 186
Наставка *-ота̀* 187
Наставка *-тва* 187
Първична наставка *-да* 187
Наставка *-да*, стб. -ьда. 188
Наставка *-а̀да* 188
Наставка *-ода* 188
Наставка *-за* 189
Наставка *-са* 189
Наставка *-га* 189
Наставка *-ига*, стб. ыга 190
Наставка *-уга (-юга)* 190
Наставка *-ежь* 190
Наставка *-ка* 190
Наставка *-ка*, стб. ька 191
Наставка *-ика* 191
Наставка *-ѝка* отъ стб. -ыка 191

Наставка *-ѐйка* 191
Наставка *-ца*, стб. **-ьца** 192
Наставка *-ица*, *-ѝца* 192
Наставка *-ха* 193
Наставка *-оха* 193
Наставка *-ѐха* (*-иха*) 193
Наставка *-уша* 193
Наставка *-ошь* 194
Наставка *-джийка* 194

3. Сжществителни имена отъ срѣденъ родъ

Наставка *-о* 194
Наставка *-бо* 194
Наставка *-мо*, стб. **-ьмо** 195
Наставка *-ме*, стб. **-мѧ**, и. е. **-теп* 195
Наставка *-но* 195
Наставка *-ло* 196
Наставка *-ало* 196
Наставка *-ило* 197
Умалителна наставка *-ле*, мн. ч. *-лета* 197
Наставка *-ро* 198
Наставка *-до* 198
Наставка *-то* 198
Наставка *-ко* 199
Наставка *-ко* отъ стб. **-ько** 199
Наставка *-це*, стб. **-ьцє** 200
Умалителна наставка *-че* и *-чѐ* 200
Наставка *-ище* 201

Б. Прилагателни имена и „причастия“

Наставка **-ъ** (**-'ь**) за м., **-ѧ** (**-ꙗ**) за ж., **-о** (**-є**) за ср. р. . 203
Наставка *-въ* 204
Наставка *-авъ* (*-іавъ*) 204
Наставка *-ивъ* и *-ливъ* 204
Наставка *-овъ*, *-евъ* 206
Наставка *-ѣмъ* 206
Наставка *-омъ*, *-имъ*, *-аемъ* 206
Наставка *-нъ* 207
Наставка *-енъ* 208
Наставка *-анъ* 208
Наставка *-ѣнъ*, (*-анъ*), *-ѣна*, *-ѣно*. 208
Наставка *-инъ* 209
Наставка *-лъ* 210
Наставка стб. **-ьлъ** 210
Наставка *-елъ* и *-ѣлъ* 210
Наставка *-тъ* 211
Наставка *-ѐтъ* 211
Наставка *-итъ* 212

Наставка *-естъ, -истъ* 212
Наставка *-окъ* 213
Наставка *-ъкъ,* стб. -ъкъ и -ькъ 213
Наставка *-ски,* стб. -ьскъ, -ьскъıи 214

II. Глаголни наставки

Първо спрежение. — Първи разредъ . . . 216
Втори разредъ 216
Трети разредъ 217
Четвърти разредъ 217
Пети разредъ 217
Шести разредъ 218
Седми разредъ 218
Осми разредъ 219
Девети разредъ 219
Десети разредъ 219
Единадесети разредъ 220
Второ спрежение. — Първи разредъ . . . 220
Втори разредъ 221
Трети разредъ 222
Четвърти разредъ 222
Пети разредъ 222
Трето спрежение. — Първи разредъ . . . 223
Глаголи на *-увамъ* (стб. -оватн) 224
Глаголи на *-вамъ* отъ *-увамъ* безъ ударение . . . 226
Глаголи на *-авамъ* (*-явамъ*) и *-ѣвамъ* 226
Умалителни глаголи съ основи на *-ка* 227
Бележки за нѣкои глаголи отъ I, II и III разредъ . . 228

Четвърти дѣлъ

Видословие (морфология) — учение за облицитѣ на думитѣ

Думи и части на речьта 231

А. Измѣняеми части на речьта

Глава I. Имена. — Сѫществително име . . . 232
Видове сѫществителни имена 233
Родъ у сѫществителнитѣ имена 234
Множествено число отъ сѫществителни имена. . . 235
Текстъ за разборъ: Два сѫ бора расли (народна пѣсень) . 238
Падежъ. Склонение на сѫществителнитѣ имена . . 238
Склонение 241
Старинско склонение на сѫществителни отъ жен. родъ за родство 241
Текстъ за разборъ: Роденъ край (Л. Караваловъ) . . 242
Членуване на сѫществителни имена 243
Членътъ въ българския езикъ 245

Текстъ за разборъ: Първи снѣгъ (Елинъ Пелинъ) . . 246
По-главни словообразователни наставки при сѫществителнитѣ имена 246
Текстъ за разборъ: Въ храма (Ив. Вазовъ) . . . 249
Правописъ на сѫществителнитѣ имена 249
Прилагателно име 251
Видове прилагателни имена 251
Родъ и число на прилагателнитѣ 252
Текстъ за разборъ: Пролѣть (П. К. Яворовъ) . . . 252
Степень за сравнение у прилагателнитѣ 253
Членуване на прилагателни имена 254
Текстъ за разборъ: Биволи (Пенчо Славейковъ) . . 255
Словообразователни наставки у прилагателнитѣ имена . 256
Текстъ за разборъ: Запустѣла кѫща (К. Христовъ) . . 257
Правописъ на прилагателнитѣ имена 258
Числително име 258
Видове числителни имена 259
Членуване на числителнитѣ имена 261
Правописъ на числителнитѣ имена 261
Сложни имена 262
Мѣстоиме 263
1. Лични мѣстоимена 263
Нѣкои неправилни съгласувания на личното мѣстоиме . 264
2. Възвратни мѣстоимена 264
Текстъ за разборъ: Запустѣла воденица (Пенчо Славейковъ) 265
3. Притежателни мѣстоимена 265
Текстъ за разборъ: Русалки (Ив. Вазовъ) . . . 266
4. Показателни мѣстоимена 267
Текстъ за разборъ: Облаче въ пустинята (К. Христовъ) . 268
5. Въпросителни мѣстоимена 268
Текстъ за разборъ: Въ уединение (Конст. Величковъ) . 269
6. Относителни мѣстоимена 269
Текстъ за разборъ: Ти, който бдишъ... (Пенчо Славейковъ) 270
7. Опредѣлителни мѣстоимена 271
8. Неопредѣлителни мѣстоимена 272

Глава II

Глаголи и глаголни времена

Прости глаголни времена. — 1. Сегашно време . 274
Текстъ за разборъ: Българската природа (Ив. Вазовъ) . 275
2. Минало несвършено време 276
3. Минало свършено опредѣлено време 276
Текстъ за разборъ: Нощь въ село (Й. Йовковъ) . . 278
Причастия 279
Минали причастия 279
Сегашни причастия 280
Деепричастие 283

Спомагателенъ глаголъ 284
Сложни глаголни времена 285
1. Бждаще опредѣлено време 285
2. Бждаще неопредѣлено 286
Текстъ за разборъ: Арменци (П. К. Яворовъ) . . . 287
3. Бждаще предварително време 288
4. Минало неопредѣлено време 288
Текстъ за разборъ: Майска пѣсень (Ив. Вазовъ) . . 290
5. Минало предварително време 290
Текстъ за разборъ: По копань (Т. Г. Влайковъ) . . 291
6. Отдавна минало време (несвършено и свършено) . . 291
Текстъ за разборъ: Царевецъ (Ив. Вазовъ) . . . 293
Начини за изказване (наклонения) 293
1. Разказенъ начинъ (изявително наклонение) . . . 294
2. Заповѣденъ начинъ 394
Текстъ за разборъ: Да работимъ (Ив. Вазовъ) . . 295
3. Условенъ начинъ 295
Текстъ за разборъ: Настжпване на нощьта (К. Христовъ) 297
Залогъ на глагола 298
Текстъ за разборъ: Утро край морето (К. Христовъ) . 299
Видъ на глагола 300
Текстъ за разборъ: Тлака (народна пѣсень) . . . 301
Облици (форми) на глаголи отъ тритѣ спрежения въ всички времена, наклонения и залози 302
Глаголи съ представки и значение на по-важнитѣ отъ тия представки 309
Текстъ за разборъ: По коситба (Т. Г. Влайковъ) . . 311
Правописъ на глаголитѣ 311

Б. Неизмѣняеми части на речьта

Наречие 312
Правописъ на наречията 314
Текстъ за разборъ: Полско село (Н. В. Ракитинъ) . . 314
Предлогъ 315
Правописъ на предлозитѣ 316
Текстъ за разборъ: Пролѣть иде (П. Ю. Тодоровъ) . . 316
Съюзъ 317
Текстъ за разборъ: Колибари (Н. В. Ракитинъ) . . 317
Междуметия 318

Пети дѣлъ

Словосъчетание или словосъчинение (синтаксисъ)

Предметъ на синтаксиса 319
Що е изказъ или изречение? 319
Сказуемото като главна и сжществена часть на изказа . 321
Видове изкази споредъ граматичния обликъ на сказуемото. — Междуметни изкази . . 322

Междуметни и именни изкази за посочване 323
Именно - глаголни изкази. — Качествени или опредѣлителни (атрибутивни) изкази 324
Глаголни изкази (изречения) 326

Видове изкази споредъ психологическото съдържание 327

Изявителни и посочващи изкази 327
Възклицателни изкази 328
Желателни и заповѣдни изкази 328
Въпросителни изкази 329
Изкази съ изяснителни питания 329
Изкази съ нѣколко питания 331
Изкази съ потвърдителни питания 331
Въпросителни изкази за чудене (въпросително-възклицателни) 332
Отрицателни изкази 332
Изкази съ обикновено отричане на сказуемото . . 332
Изкази съ нѣколко отрицания 333
Изкази съ две отрицания 333

Видове изкази по размѣръ; кѫси и разширени изкази 334

Прости и сложни изкази 334
Елиптични изкази (изкази съ пропуски) 334
Сложни елиптични изкази 336
За глаголното сказуемо 336
Употрѣба на времената въ глаголно сказуемо . . . 337
Сегашно време 337
Сегашно историческо време 338
Сегашно абсолютно време 338
Минало свършено опредѣлено и неопредѣлено време . 340
Успоредни изкази съ опредѣлени и неопредѣлени минали и бѫдни времена 340
Съгласуване на причастия въ сказуеми отъ сложни глаголни времена 341
Прѣка и косвена речь 342
Начини (наклонения) въ глаголно сказуемо . . . 342
Залози на сказуемния глаголъ 343
Видове пояснения въ изказа 343

Пояснения при сказуемото. — Първо пояснение на глаголното лице 344

Пълни глаголни изкази безъ лични мѣстоимена . . 346
Глаголни изкази съ изтъкнати лични мѣстоимена . . 347
Втори именителенъ падежъ. — Сказуемото въ именно-глаголни изкази 348
Треголични изкази. — Мнимитѣ „безлични„ глаголи или „безсубйектни“ (безподметни) изкази . . . 349

Съгласуване на подмета съ глагола 350
Подреждане на подмети по глаголно лице . . . 351
Съгласуване на подмета при титли за учтивость . . 351

Пояснения къмъ глагола. — Допълнения прѣки и косвени 352

Пояснения въ винит. падежъ безъ предлогъ („прѣки допълнения") 352
Старински винит. падежи по сложното или мѣстоименно склонение 354
Особено изтъкване на винит. падежъ съ лични мѣстоимена 355
Втори винителенъ падежъ (Второ „прѣко допълнение") . 356
Винителенъ падежъ при третолични („безлични") глаголи . 356
Винителенъ падежъ при еднокорененъ глаголъ . . 357
Винителенъ падежъ при сравнения 357
Винителенъ падежъ за мѣрка (за време, тежина и др.) . 357
Показателенъ винителенъ падежъ 357
Приглаголни пояснения въ дателенъ падежъ. („Косвено", непрѣко допълнение) 358
Пояснение въ дателенъ падежъ при третолични („безлични") глаголи 359

Остатъци отъ старобългарски падежни облици въ допълнения. — Остатъци отъ родителенъ падежъ 359
Остатъци отъ дателенъ падежъ 361
Остатъци отъ творит. и мѣстенъ падежъ въ приглаголни пояснения 361
Приглаголни пояснения за мѣсто („Обстоятелствени думи" за мѣсто) 362
Приглаголни пояснения за време („Обстоятелствени думи" за време) 363
Приглаголни пояснения за начинъ и мѣрка („Обстоятелствени думи" за начинъ) 363
Приглаголни пояснения за причина („Обстоятелствени причинни думи") 364
Приглаголни пояснения за цель („Обстоятелствени думи" за цель) 364
Служба на предлозитѣ въ глаголни изкази . . . 365

Пояснения къмъ имена (Съгласувани и несъгласувани). Прилагателни или мѣстоименни опредѣления. (Атрибути) 366

Наречия като пояснения при имена 367
Сѫществителни имена като пояснения (приложения), по лат. апозиции 368
Приложения, като скратени изкази 369
Несъгласувани именни пояснения отъ предлози и имена . 370

Приименна служба на предлозитѣ 371
Редъ на думитѣ въ изказа 371
Вметнати думи и изкази 373
„Сложни слѣти изречения“ — „изкази съ еднородни части“ 373
Сложни изкази (изречения) 374
Подчинени или приставни изкази 375
А. Видове съчинени изкази 376
1. Съединителни изкази 377
2. Противоположни изкази 379
3. Раздѣлителни („раздвоени“) изкази 381
Б. Видове съставни изкази 382
1. Съставенъ изказъ съ подчиненъ опредѣлителенъ или относителенъ (лат. атрибутивни или релативни) . . 382
2. Съставенъ изказъ съ подчиненъ допълнителенъ . . 384
3. Съставенъ изказъ съ подчиненъ за мѣсто . . . 385
4. Съставенъ изказъ съ подчиненъ за време . . . 386
5. Съставенъ изказъ съ подчиненъ за начинъ, мѣрка или сравнение 387
6. Съставенъ изказъ съ подчиненъ за последица . . 388
7. Съставенъ изказъ съ подчиненъ за причина . . 388
8. Съставенъ изказъ съ подчиненъ заключителенъ . . 389
9. Съставенъ изказъ съ подчиненъ за намѣрение или цель 389
10. Съставенъ изказъ съ подчиненъ за условие (или „спогодба“) 390
11. Съставенъ иаказъ съ подчиненъ за отстжпване . . 391
„Неграматични изречения“ — „Думи, равносилни на изречения“ 392

Шести дѣлъ

Речникословие (лексикология)

Общи бележки 393
Стари общославянски и праиндоевропейски думи въ българскиятъ езикъ 393
Езикъ и история на заетитѣ думи 395
Старогермански заемки 396
Български езикъ и гръцки 398
Думи отъ латинско потекло 400
Български и албански 400
Български и румънски 401
Османско-турски думи 402
Русщини („русизми“) въ литературния български езикъ . 404
Български народни думи отъ говоритѣ въ книжовния езикъ 404

Седми дѣлъ

Изъ българската диалектология

Бележки за българскитѣ народни говори съ огледъ на новобългарския литературенъ езикъ

Уводна бележка 406
Източнобългарски и западнобългарски говори споредъ произношението на стб. ѣ 407
Три български съответствия на предслав. *tj, *kt' — *dj: *щ — жд* || *ч — дж* и *к' —г'* 409
Изяснение на *ъ* въ *о* 410
Изяснения на *ь* въ *е* 414
Завършъци *-мъ* и *-ме* въ 1. л. мн. ч. на глаг. въ сег. време 415
Разлики въ словореда на енклитикитѣ, като старински и говорни особености 416
Разлика между българскитѣ говори въ ударението . . 418

Прибавка

Препинателни знаци 420
Показалецъ 430

СЪКРАЩЕНИЯ

Ал. Кон. = Алеко Константиновъ
албан. = албански
англ. = английски
аор. = аористъ
армен. = арменски
благ. = благословия (народна)
Бот. = Ботйовъ
бълг., българ. = български
Ваз. = Вазовъ
вин. пад. = винителенъ падежъ
Влайк. = Влайковъ
вм. = вмѣсто
вр. = време
2 л. = второ лице
гл. = глаголъ; глава
гр., гръц. = гръцки
гот. = готски
дат. = дателенъ падежъ
дв. ч. = двойствено число
Д. Деб. = Димчо Дебеляновъ
дееприч. = дееприча́стие
дейст. зал. = действителенъ залогъ
диал. = диалектично
допълн. = допълнение
др. = други
Друм. = Друмевъ
ед., ед. ч. единствено число
еднокр. гл. = еднократенъ глаголъ
екр. = еднократенъ
ж. р. = женски родъ
зап., запад. = западно
зват. = звателенъ падежъ
Ив. Д. Шишм. = Иванъ Д. Шишмановъ
и. е., индо-европ. = индоевропейски
им. п. = именителенъ падежъ
инф., инфинит. = инфинитивъ
изт. бълг. = източно български
итал. = италиански
К. Хр. = Кирилъ Христовъ
клет. = клетва (народна)
книжов. = книжовно
К. Вел. = Константинъ Величковъ
косв. доп. = косвено допълнение
кор. = коренъ
лат. = латински
литов. = литовски
Л. Кар. = Любенъ Каравеловъ
макед. = македонски
Мат. = Матея
мин. прич. = минало причастие
мин. страд. прич. = минало страдателно причастие
мкр., многокр. = многократенъ
мн., мн. ч. = множествено число
мѣст. п. = мѣстенъ падежъ
мѣстоим. = мѣстоименно
мин. вр. = минало време
мин. несв. = минало несвършено
мин. свърш., мин. св. вр. = минало свършено
мин. св. опред. вр. = минало свършено опредѣлено време
м. р. = мжжки родъ
Н. Гер. = Найденъ Геровъ
нар. благосл. = народна благословия
нар изр. = народенъ изразъ
нар. погов., н. пог. = народна поговорка
нар. посл. = народна пословица
нар. прик. = народна приказка
н. пѣс. = народна пѣсень
неизясн. = неизяснено
неопр. н. = неопредѣлено наклонение

непрех. гл. = непреходенъ глаголъ
несв. = несвършено време
н. б., н. бълг. = новобългарски
н. гръц. = новогръцки
нѣм. = нѣмски
обстоят. = обстоятелствена
обл., област. = областно
об. слав. = общославянски
опр., опред. = опредѣлено
осет. = осетински
осм. тур. = османско турски
осн. = основа
отн. = относно
общослав. = общославянски
п. = падежъ
перс. = персийски
повел. = повелителенъ
повел. накл. = повелително наклонение
повторит. = повторителенъ
погов. = поговорка
под. = подобни
поясн. = пояснение
предслав. = предславянски
предст. = представка
прил., прилаг. = прилагателно
прич. = причастие
простонарод. = простонародно
против. = противоположно
П. П. Сл. = Пенчо Петковъ Славейковъ
П. Р. Сл. = Петко Рачевъ Славейковъ
Псалт. = Псалтиръ
1. л. = първо лице
род. = родителенъ падежъ
рус. = руски
самогл. = самогласка
санскр. = санскритски
Свищов. дам. = Свищовски дамаскинъ
свърш. гл. = свършенъ глаголъ
св., свърш. = свършено
сев. изт. = североизточна
североизт. бълг. = североизточно български
сев., северозап. = северозападни
сег. вр. = сегашно време
сказ. = сказуемо
слав. = славянски
следов. = следователно
соб. = собствени
срав. = сравни
спреж. = спрежение
ср. р. = срѣденъ родъ
стар. = старинно, старински
стб., старобълг. = старобългарски
ст. герм. = старогермански
ст. инд. = староиндийски
ст. лат. = старолатински
степ. = степень
С. Мих. = Стоянъ Михайловски
страд. зал. = страдателенъ залогъ
с. = страница
Супрас. сб. = Супрасълски сборникъ
съчет. = съчетание
сърбох. = сърбохърватски
сѫщ., сѫществ. = сѫществително
тр. = траенъ
3. л. = трето лице
твор. = творителенъ падежъ
тв. осн. = твърди основи
тур. = турски
т. н., т. нар. = тъй нареченъ
ум., умал., умалит. = умалително
фр., френ. = френски
Ц. Гинч. = Цани Гинчевъ
Ц. Церк. = Цанко Церковски
ц. сл. = църковнославянски
ч. = часть
чеш. = чешки
ю. зап. = югозападни
ю., югоизт. = югоизточни

УВОДЪ

ГРАМАТИКАТА КАТО ДѢЛЪ ОТЪ ЕЗИКОЗНАНИЕТО. — БЪЛГАРСКА ГРАМАТИКА, НЕЙНИТѢ ПЖТИЩА И РАЗЧЛЕНЕНИЕ.

Граматика е гръцка дума и се употрѣбява въ тоя или малко измѣненъ видъ (нѣм. Grammatik, френ. grammaire, англ. grammar и т. н., латин., итал. съ две m, както въ гръцки, grammatica, испан. съ едно m, както у насъ и др., gramatica) у повечето европейски народи въ смисълъ на наука за единъ отдѣленъ езикъ или за нѣколко „сродни" езици, които образуватъ едно „семейство", една езикова челядь. Така бележитиятъ нѣмски езиковедецъ Яковъ Гримъ, единъ отъ двамата братя Гримовци, известни съ хубавъ сборникъ отъ нѣмски народни приказки, е написалъ и една „Нѣмска граматика" („Deutsche grammatik" въ нѣколко тома), която представя историческо и сравнително изучване не само на нѣмския езикъ, но на всички „германски" езици въ широкъ смисълъ на думата (съ холандски, английски, норвежки, шведски, дански и т. н.).

Изпърво граматиката е била чисто практическа наука или „изкуство за буквитѣ", както личи и отъ името ѝ — гръц. téchne grammatikê' „буквено изкуство", „изкуство да се употрѣбяватъ сржчно буквитѣ за правилно писане": гръц. grámma, множ. grámmata значи „буква", мн. ч. „букви" или „писмена", производно име отъ коренътъ на глаголъ gráfô „пиша"; срав. „калиграфия"=„краснописъ", „география"=„землеописание, землеписъ". . .). На латински grammatica се опредѣля като „изкуство" (ars) или „наука" (scientia) за правилно говорене и писане (scientia recte loquendi et scribendi). Древнитѣ гърци, създателитѣ на „буквеното изкуство", не сж ни помисляли, че езикътъ има своя занимателна история и че единъ отдѣленъ езикъ може да се проучва исторически по писмени паметници или да се изследва сравнително съ други, подобни или близки, „сродни" езици. И затова нелишено отъ произволъ дѣло е употрѣбата на изрази като „историческа граматика" (френ. „grammaire historique", нѣм. „historische Grammatik") или „сравнителна граматика" (нѣм. „vergleichende Grammatik", англ. „comparative grammar", фр. „grammaire comparée" и т. н.) за трудове върху историята на отдѣлни езици или върху сравнителното изследване на нѣколко сродни езици.

Истинската „граматика“, по своята сѫщность и по замисъла на древнитѣ, не е нито историческа, нито сравнителна, а само описателна наука, която дава „правила“, какъ да се пише и говори. Но преди да учи людетѣ, какъ трѣбва „правилно“ да пишатъ и да говорятъ, съставительтъ на коя-годе добра граматика трѣбва самъ да познава добре не само днешното състояние на даденъ езикъ, но и неговото минало, историята на езика, трѣбва да има ясенъ и широкъ погледъ върху многообразието на езика въ говоритѣ му, та да може, въ безброй случаи, като вещъ познавачъ, да опредѣли кои форми сѫ по-„правилни“, т. е. по-съгласни съ духътъ на езика и затова заслужватъ да се смѣтатъ за образцови и да се препорѫчатъ въ писмения и говоримъ езикъ на образованитѣ. Съ други думи казано, днесъ е немислима „граматика“ отъ рода на едновремешнитѣ, чиито съставители нѣмаха представа ни за история и духъ на езика, ни за тъй наречениитѣ антиномии („противозаконосъобразности“) на езиковата дейность, която е въ едно и сѫщо време съвършено лична („абсолютно индивидуална“) и съвършено обществена („абсолютно социална“) и върви по равнодействуващата на единъ силовъ успоредникъ („паралелограмъ“); вж. Ст. Младеновъ, Уводъ въ общото езикознание („Университетска библиотека“ № 71, София 1927) стр. 115 сл. Основната езикова антиномия изисква добро познаване на говорното (диалектологично) разнообразие, кога се съставя граматика на какъвъ-годе езикъ, било дори и езикъ на първобитни племена, „диваци“, които нѣматъ никаква писменость, а пъкъ за граматикитѣ на езици съ по-дълга история и писмени паметници отъ столѣтия или хилядилѣтия се изисква, като необходима основа, близко запознанство съ езиковата история и съответнитѣ езикови паметници.

Всѣка добра „граматика“ на сегашния български езикъ, който има дълга история съ писмени паметници отъ хиляда и повече години и предистория отъ преди 5000 години най-малко, не може да бѫде просто описателна и да дава разни „правила“ за новобългарския езикъ безъ огледъ къмъ по-предишното състояние на този езикъ, та дори и на другитѣ сродни езици, сиречь днесъ граматиката на българския езикъ трѣбва да има за основа сравнителната езикова история.

Когато се говори за сегашния, новобългарски езикъ, разбира се езикътъ на българския народъ или езикътъ на българскитѣ славяни отъ XV. вѣкъ следъ Р. Хр. насамъ. Тоя езикъ е непосрѣдно и нераздѣлно продължение на тъй наречения срѣднобългарски езикъ, на който българитѣ сѫ говорили и писали презъ XII.—XV.

вѣкъ, а пъкъ срѣднобългарскиятъ езикъ представя естествено и нераздѣлно развитие или видоизмѣнение на старобългарския езикъ, говоренъ отъ нашитѣ предци въ продължение на вѣкове следъ отдѣлянето на българския езикъ отъ другитѣ сродни нему югоизточни славянски езици (източнославянски или руски въ широкъ смисълъ на думата, съ тритѣ му главни вейки — великоруски, бѣлоруски и малоруски, инакъ украински, и другитѣ южно-славянски езици — словенски и сърбохърватски), па вече и писанъ отъ IX. до XII. вѣкъ приблизително (преди IX. в. езикътъ е прабългарски).

По-широкото схващане на езиковитѣ разграничения по време (гръц. „диахронически") и по мѣсто (гръц. „синхронически") се налага отъ придобивкитѣ на съвременната езикова наука (езикознание, лингвистика), която обръща особено внимание върху дветѣ противни и на гледъ взаимно изключващи се, а въ действителность винаги присѫщи особености на езиковата дейность, сиречь въ езиковата дейность на кой-годе човѣкъ се проявяватъ сѫщевременно и негови лични отличителни чърти и отличителни чърти на езиковото общество, къмъ което той принадлежи. Твърдението, че езикътъ е въ едно и сѫщо време дейность съвършено лична и съвършено обществена, е тъкмо първата и основна лингвистична антиномия (езикословна законосъобразна противоположность, езикова законопротивоположность), която никога не бива да се изпуща изпредъ очи въ каква-годе работа за кой да е езикъ.

И така, граматиката на новобългарския или съвременния български литературенъ езикъ не може да се не занимава съ промѣнитѣ въ особеноститѣ на езиковата дейность у книжовнитѣ българи отъ почетъка на XVI. в. приблизително до днесъ. Ала книжовниятъ езикъ у насъ, както и навсѣкѫде другаде, не сѫществува като нѣкакъвъ отдѣленъ езикъ извънъ индивидуалнитѣ говори на книжовнитѣ дейци или извънъ многобройнитѣ народни говори, т. н. географски диалекти, на които сѫ представители и отдѣлнитѣ писатели.

Въ една добра българска граматика не бива да се не изтъкне напр., че Пенчо Славейковъ, който е родомъ отъ сев. изт. българска область (Трѣвна), използува и говорни особености отъ други области — ю. изт. (родопски), ю. зап. (македонски) и сев. зап. („шопски").

Следователно, всѣки книжовенъ езикъ е, математически казано, само функция на „живия" говоримъ езикъ или, още по-добре, функция на индивидуалнитѣ или народнитѣ говори, които еднички

реално сѫществуватъ, докле живѣятъ съответнитѣ говорители. Но по своя характеръ тази функция включва въ себе си доста неопредѣлени или неизвестни елементи, именно дотолкова, доколкото никой не може да предскаже, отъ кои говорни области ще се родятъ повече писатели и какви особености въ литературния езикъ ще внесе всѣки писатель било отъ своя роденъ или отъ други нѣкой станалъ му известенъ говоръ. За тия допустими възможности бихме могли да твърдимъ, че тѣ приближаватъ още повече литературниятъ езикъ до една въображаема, нереална величина. И никаква математическа теория на вѣроятноститѣ не може ни помогна да кажемъ отнапредъ, въ кой езикъ какви особености отъ говоритѣ ще се възприематъ и развиятъ. Броятъ на възможнитѣ звукови, морфологични лексикални и др. комбинации е, може да се каже, безграниченъ за единъ само езикъ, а за всички литературни езици на земното кълбо този брой надминава всѣка човѣшка представа. Откъмъ тая страна и микрокозмътъ (малкия свѣтъ — човѣкътъ) е сѫщо тъй безкраенъ, както и макрокозмътъ (голѣмия свѣтъ — вселената).

Литературниятъ езикъ не е готово завършено дѣло (гр. érgon), а психофизиологична дейность (enérgeia) на зоологическия видъ Homo sapiens („разуменъ човѣкъ"). Тая дейность е немислима, разбира се, безъ прѣкото и неотмѣнно участие на литературни дейци, които си иматъ свои лични говорни особености и въ сѫщото време сѫ представители на известни народни говори. Да се напише „граматика" на тоя литературенъ езикъ, що го създаватъ отдѣлнитѣ литературни дейци, е немислимо безъ запозанство съ историята и диалектологията на дадения езикъ. И въ тоя случай пакъ се вижда за лишенъ пѫть, колко нераздѣлни сѫ историческото („диахроническо") и описателното („синхроническо") изучване на езика. Или съ други думи, това показва, че е произволно и съвсемъ ненаучно отдѣлянето на диалектологията отъ „истинската" езикова история като единъ видъ „несѫщинска" езикова история, и че е още по-несъстоятеленъ опитътъ на нѣкои езиковедци да отдѣлятъ изследването на езиковитѣ явления по „диахроничния" методъ (историческото изучване) отъ изследването на тѣзи явления по „синхроничния" методъ.

Единственото правилно разрешение на въпроса за характера на всѣка днешна граматика е това, което иска отъ граматиката да има за своя непоклатна основа историческото и сравнително езикознание. Вънъ отъ историческото и сравнително езикознание нѣма никаква истинска науказа езика, нѣма „граматика". Всѣки опитъ да се противопостави „граматиката" на езико-

воисторическото и сравнително изследване и да се изгради върху нѣкаква „функционална лингвистика“ се изражда неминуемо въ безнадежденъ напънъ да се възкръси мъртвата схоластична „граматика“ или т. н. философска граматика съ безсмислени умувания надъ езиковитѣ факти и съ безброй измукани изъ пръсти „правила“ и „изключения“, и изключения отъ изключенията...

Отъ казаното следва, че ако ние, днешнитѣ българи, искаме основателно да познаемъ и да разберемъ сегашния си литературенъ езикъ и неговата „граматика“, ще трѣбва въ известни случаи да го проследяваме исторически, та да видимъ, какъ той постепенно се създава и стига до тоя си видъ, въ който е днесъ у писателитѣ и у народа по разнитѣ краища на общобългарското отечество.

И понеже езикътъ на образцовитѣ писатели не е нищо друго освенъ една доста сложна функция на народнитѣ и индивидуалнитѣ писателски говори, то се налага да отидемъ до първоизворитѣ на литературния езикъ, до народнитѣ български говори, защото отъ тия тъкмо извори иде живата вода на книжовната речь и защото безъ народни говори нигде по свѣта нѣма, не е имало и не ще има литературенъ езикъ.

И най-сетне още една работа, на пръвъ погледъ доста далечна, ще ни се наложи, а именно да посочваме връзкитѣ между нашия български езикъ и другитѣ славянски езици, най-близкитѣ му сродници, па и по-нататъкъ още по-далечнитѣ връзки съ останалитѣ езици отъ голѣмата индоевропейска езикова челядь, защото чрезъ сравнение на еднаквости и прилики или общности въ разнитѣ сродни езици повече се приближаваме до познание на всесвѣтовния творчески духъ, както се проявява той у човѣка. Че езиковиятъ духъ на човѣцитѣ и народитѣ е слабо отражение на Божия духъ, който прониква и управлява вселената.

Въ увода къмъ една българска граматика, прочее, не само бива, но и трѣбва да се спомене, че нашиятъ български езикъ е членъ отъ голѣмото славянско езиково семейство, че въ много отношения той прилича на останалитѣ югоизточни славянски езици — руски (великоруски, бѣлоруски и малоруски или „украински“), сърбохърватски и словенски, па има и немалко еднаквости съ езицитѣ отъ северозападната група — чешки съ словашки, полски съ кашубски, горнолужицки и долнолужицки (лужицко-сръбски).

Нашиятъ български езикъ и другитѣ славянски езици сѫ произлѣзли отъ нѣкогашния общославянски или

праславянски езикъ, наричанъ и славянски праезикъ, отъ който нѣмаме никакви писмени остатъци, понеже въ онова далечно време славянскитѣ племена, преди раздѣлянето си, не сѫ имали никаква писменость. За особеноститѣ на праславянския или общославянския езикъ ние сѫдиме непрѣко, като сравняваме отдѣлнитѣ славянски езици единъ съ други или и съ още нѣкои езици, за които се е установило, че сѫ близки или сродни съ тѣхъ. Предполаганитѣ праславянски думи, които възстановяваме чрезъ казаното сравнение, се отбелязватъ обикновено съ звездичка отпредъ горе, напр. отъ праслав. или общослав. *корва сѫ произлѣзли: бълг. крава, рус. корова, пол. krowa и др. Коренъ праслав. *kor: *ker: *kr̥ (или съ К') въ грък. kéras „рогъ", лат. cornu „рогъ" и др. За да ни станатъ по-ясни особеноститѣ на нашия езикъ, ние сме длъжни да сравняваме нашитѣ български думи съ останалитѣ славянски и дори съ неславянски.

Тука му е мѣстото да се каже нѣщо и за по-далечнитѣ сродници на нашия езикъ отъ голѣмата челядь на тъй нареченитѣ индоевропейски (ариоевропейски) или индогермански езици, въ която се броятъ около сто разни езици, стари, неговорени вече днесъ, и нови, говорени днесъ въ всички материци отъ население надъ единъ милиярдъ човѣци. Индоевропейскитѣ езици се разпредѣлятъ въ 10—12 групи, наспоредъ това, дали славянскитѣ езици се броятъ заедно съ балтийскитѣ („балтийско-славянска" група) и индийскитѣ заедно съ иранскитѣ („индо-иранска" група). Трѣбва да се споменатъ тука по-главнитѣ индоевропейски езици, защото въ немалко случаи нашитѣ, български и славянски думи иматъ чудно близки съответствия въ нѣкои индоевропейски езици, напр. на бълг. гостъ отговаря нѣм. Gast, на бълг. гробъ — нѣм. Grab, на бълг. нощь — нѣм. Nacht и мн. под., на бълг. овца, стб. овьца — ст. инд. avikâ, и др.

Тъй нареченитѣ индоевропейски или индогермански езици нѣкога, преди най-малко 5—6 хиляди години, сѫ образували една цѣлость, т. н. индоевропейска езикова челядь, въ която, както се каза, влизатъ около стотина стари и нови езици въ Индия, Иранъ (Персия) и съседнитѣ области, Армения и въ цѣла Европа чакъ до Ирландия и Исландия. Днесъ различаваме като напълно достовѣрни 11 (а съ нѣкогашния т. н. хетитски езикъ въ Мала-Азия, въ който има известни белези на индоевропейски езикъ, 12) езикови челяди, произлѣзли пъкъ тѣ отъ нѣкогашния индоевропейски общъ езикъ или индоевропейски „праезикъ". Тѣ сѫ, като вървимъ отъ изтокъ на западъ: 1. тохарски, само писмени остатъци отъ

който се откриха презъ последно време въ Срѣдна Азия (Туркестанъ), съ два различни диалекта (или езика); 2. индийски, съ най-старъ представитель т. н. санскритъ, санскритски, староиндийски „обработенъ“, усъвършенствуванъ езикъ въ книгитѣ, наречени веди, въ поеми и друга пребогата литература; отъ стария простонароденъ индийски езикъ сѫ произлѣзли днешни многобройни езици, напримѣръ бенгалски въ область Бенгалия, езикътъ на Рабиндранатъ Тагоре, хиндустански, пенджабски и много други; индийски по произходъ е и езикътъ на циганитѣ въ Европа; 3. ирански съ най-стари представители авестийски или зендски, езикътъ на Заратущра (Зороастъръ) и староперсийски, езикътъ на царь Дариевитѣ и др. клинообразни надписи; 4. арменски съ два диалекта, източно-арменски (руско-арменски) и западно-арменски (турско-арменски); тоя езикъ, както и новоперсийскиятъ, отдавна е изгубилъ граматическитѣ родове; 5. славянски — източно-славянски: велико-руски, обикновено наричанъ само руски, бѣло-руски и мало-руски или украински; западно-славянски: полски съ кашубски или померански, чешки съ словашки и два лужицко-сръбски езика въ Германия (область Лужица, Lausitz); южно-славянски: словенски (главенъ градъ Любляна), сърбо-хърватски и български; 6. балтийски: литовски въ държава Литва съ столица Каунасъ (Ковно), летски, летонски, латишки или латвийски въ държава Летония или Латвия съ главенъ градъ Рига, и старо-пруски езикъ въ нѣкогашна Прусия, сега изчезналъ; 7. германски съ старинния готски, като представитель на източно-германски, съ нѣмски (южно-нѣмски, „високонѣмски“ и долно-нѣмски), холандски, английски и фризийски, като западно-германски, па дански, шведски, норвежки и исландски отъ северно-германския клонъ; 8. келтски — изчезналиятъ галски езикъ въ нѣкогашна Галия, сега Франция, сетне ирландски, шотландски и езикътъ на островъ Менъ, като гелско разклонение, и британски: бретонски (въ Бретань, северо-западна Франция, на жителитѣ бретонци, дошли отъ Великобритания), кимрийски или уелски, валиски, езикътъ на область Уелсъ (Валисъ), родниятъ езикъ на Лойдъ Джорджъ на островъ Великобритания, и изчезналиятъ въ 18. в. корнвалски или корнуелски езикъ въ единъ кѫтъ пакъ на Великобритания; 9. латински или романски езици, произлѣзли отъ простонародния езикъ на Лациумъ въ древна Италия, гдето се говорѣли още други сродни старо-италийски езици — сабелски или самнитски, умбрийски, оскийски и др.; главнитѣ романски езици днесъ сѫ: италиянски, испански, португалски, каталонски, френски, провансалски или южно-френски, ретороманскн и румънски или влашки

10. албански езикъ съ северенъ диалектъ на геги и южeнъ диалектъ на тоски; албанскиятъ езикъ е остатъкъ отъ езика на древнитѣ трако-илирийци; 11. гръцки съ многобройни диалекти, извънъ атическиятъ, който обикновено се разбира, кога се говори за старогръцки; твърде стариненъ въ нѣкои отношения е диалектътъ на дорийцитѣ; 12. хетитски, за който напоследъкъ се написа вече и цѣла граматика.

Много граматики се дѣлятъ на три или четири части, а именно първи дѣлъ за звуковетѣ или гласкитѣ — гласкословие или звукословие (гръц. фонология или фонетика), втори дѣлъ за думитѣ съ два подотдѣла — за образуване на думитѣ (гръц. етимология „истинословие“ т. е. за първичния съставъ и истинското значение на думитѣ) и за видоветѣ, облицитѣ (формитѣ) на думитѣ, видословие (гръц. морфология) и трети (отн. четвърти) дѣлъ за изказитѣ или изреченията — словосъчинение (гръц. синтаксисъ). Сѫщитѣ три или четири главни дѣла ще има и тая граматика, па къмъ тѣхъ още четири по-малки — единъ уводенъ, единъ за ударението (гръц. акцентология), като допълнение на гласкословието, единъ за речника (гръц. лексикология), като допълнение на етимологията, и на край единъ за говоритѣ (гръц. диалектология); говоритѣ, бидейки основа на литературния езикъ, не могатъ да се изключатъ изъ граматиката.

Въ тая граматика нѣма, значи, особенъ дѣлъ за правописъ, понеже правописнитѣ установления („правила“) следватъ сами по себе отъ учението за гласкитѣ и за произхода и облицитѣ на думитѣ, а употрѣбата на тъй наречениитѣ препинателни (речераздѣлителни) знакове зависи отъ доброто приложение на науката за словосъчетанията (синтаксиса). Въ съответнитѣ отдѣли на граматиката ще има, прочее, най-необходими правописни бележки, па и налагащи се отъ езикословието критични бележка по правописа“.

Най-сетне тука трѣбва да се обърне особено внимание върху това, че граматиката е наука по-ограничена отъ езикознанието и особито по-ограничена отъ филологията. Българската граматика е малка часть, използувана при това предимно за практически цели, — отъ българската езикова история или отъ историческото и сравнително изучване на българския езикъ. Езикознанието или езиковата история има задача да изследва и освѣтли всестранно езиковата дейность, а пъкъ филологията е любословие въ най-добрия и най-широкия смисълъ на думата, т. е. наука за всичко онова, що е създалъ човѣшкия духъ чрезъ словото. Въ филологията

влиза не само езикознание, но и литературна история съ критика, и митология, и фолклоръ съ история на правнитѣ понятия и др. Нѣкои отъ нашитѣ филолози не сѫ били истински любослови, не сѫ били добри граматици въ духътъ на единъ Яковъ Гримъ, а сѫ били пакостни граматофаги „буквоядци“ или граматолатри „буквопоклонци“...

Граници на българския езикъ, народъ и държава

Предметъ на тая българска граматика е българскиятъ езикъ, както се пише и се говори днесъ отъ българския народъ. Езикъ и народъ сѫ въ значителна степень тъждествени (лат. „идентични“) понятия, защото първиятъ и най-главенъ белегъ на единъ народъ е неговиятъ езикъ. Щомъ единъ народъ престане да говори своя езикъ, той престава да сѫществува като отдѣленъ народъ и се претопява въ оня народъ, чийто езикъ е приелъ да говори, безразлично дали е сторилъ това самоволно или насилствено. Затова преди 175 години приснопаметниятъ о. Паисий Хилендарски осѫждаше българитѣ, които не тачатъ своя български езикъ, и отправя своя зовъ: „Българине, знай свой родъ и езикъ!“

И така, границитѣ на българския езикъ съвпадатъ съ границитѣ на българския народъ, или: докѫдето се простира българската речь, дотамъ се простира и българскиятъ народъ. Границитѣ на българската речь сѫ граници и на българската народность, па би трѣбвало да бѫдатъ и граници на българската държава. Ала въ действителность не само у насъ, а и у други народи, езиково-народностнитѣ граници не се покриватъ съ държавнитѣ. Днесъ въ българската държава не влизатъ всички области, въ които се говори български и въ които живѣятъ българи, но неправдитѣ, извършени спрямо българщината въ Берлинъ (1878), Букурещъ (1913) и Ньойи при Парижъ (1919) не могатъ да измѣнятъ истината: границитѣ на българския езикъ и народность обхващатъ не само царство България, но и Тимошко и областьта на р. Българска (южна) Морава, Македония, южна Тракия (гръцка и турска) и Добруджа съ гр. Тулча недалечъ отъ устията на Дунава. Откѫснати сѫ отъ цѣлокупното българско землище българитѣ въ Бесарабия и южна Русия, во Влашко и въ областьта Банатъ.